

Artur Olechno

Instytucja prezydenta na tle początków państwowości ukraińskiej

Keywords: Ukraine, president, Hrushevski

Summary

The institution of the President of Ukraine, its shape and models, are even now being discussed by the constitutional lawyers, historians and politicians. There is controversy even concerning the exact date of establishing the president's office. The evolution of this office started in the Ukrainian People's Republic.

The fall of European powers at the end of World War I gave Ukrainian elites the chance to establish an independent state. On March 17, 1917 in Kiev the Ukrainian Central Council, presided by Mykhailo Hrushevski was established. The Council's function was to represent the Ukrainian national interests and to convene the Ukrainian parliament. In April 1917 the Council convened the first Ukrainian National Congress, where strong national tendencies emerged. They demanded the autonomy for Ukraine and stated that future relations with Russia will be defined by future Legislative Assembly. The newly organized Central Council declared itself to be the Ukrainian parliament and the executive power was vested to so called Small Council. The Council consisted of President, two vice-presidents, secretaries of the Council and of two representatives of each Ukrainian political party. Hrushevsky was elected President by 900 representatives; Volodymyr Vynnychenko and Sergei Jefremov were elected vice-presidents.

There is important controversy about presidential status: was he the head of state or only the head of the Assembly?

On January 9, 1918 the Central Council proclaimed full sovereignty of the Ukrainian People's Republic (*Ukrainska Narodna Respublika*). During the first months of the independent state the Central Council expressed its legislative functions strongly. It was dissolved by the German occupation forces and – as a reaction to this fact – on April 29, 1918 it elected M. Hrushevsky to be the first Ukrainian president. Although on the same day ataman general P. Skoropadsky carried out the coup d'état and restored old system,

we can conclude that during this few hours the presidential office existed. The election of Hrushevsky was a formal act, which only confirmed the existing practice. He was not only the president of the Central Council, but he performed the functions of the head of state. It has to be mentioned that the constitution was saying nothing about the president's office. It constituted the National Assembly and vested him with the supreme power of the state. The Assembly was entitled to perform the legislative functions and to create the executive power (art. 23). The president of the Assembly (*Holova*) was elected by the members of the Assembly and performer its functions in the name of the Republic. The president could control the acts of parliament and this function shows that he was not only the head of the Assembly.

The next leaders of the Ukrainian state in 1918–1926 – V. Vynnychenko and Semen Petlura did not use the title of president. In 1921 Ukraine occupied by the Bolsheviks and there was no chance for independent Ukraine.

1. Ukraińska Republika Ludowa

Institucja prezydenta Ukrainy, jej wizje i modele po dzień dzisiejszy są tematem sporów wśród ukraińskich konstytucjonalistów, historyków i polityków. Kontrowersje budzi nawet umiejscowienie w czasie narodzin ukraińskiej instytucji prezydenta. Omawiając ewolucję tego urzędu na Ukrainie, należy nawiązać do okresu istnienia Ukraińskiej Republiki Ludowej, gdzie odnajdziemy ukraińskie początki tej instytucji.

Upadek europejskich potęg w wyniku I wojny światowej dał ukraińskim elitom politycznym długo oczekiwaną szansę na urzeczywistnienie wizji niepodległego państwa. Wizja ta była realizowana dwutorowo, przez powołanie do życia dwóch organizmów państwowych – Ukraińskiej Republiki Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej.

17 marca 1917 r. w Kijowie utworzono Ukraińską Centralną Radę pod przewodnictwem Mychajły Hruszewskiego¹. Obok M. Hruszewskiego w skład Rady weszli ówczesni prominentni przedstawiciele ukraińskiej inteligencji socjalistycznej, m.in. Wołodymyr Wynnyczenko, Sergiusz Jefremow i Symon Petlura². Ponadto w skład Centralnej Rady weszli przede wszystkim przedstawiciele trzech ugrupowań: Ukraińskiej Partii Socjal-Rewolucyjnej, Marksistowskiej Ukraińskiej Partii Socjal-Demokratów i Ukraińskiej Partii Socjalistów-Federalistów. Pierwsza z nich reprezentowała interesy chłopstwa, pozostałe liberalnej inteligencji. Zadaniem Rady było m.in. reprezentowanie interesów narodowych

¹ Por. K. Wolczuk, *The Moulding of Ukraine*, Londyn 2002 s. 36 oraz T. A. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa 1991, s. 38.

² Zob. A. Słjusarenko, M. Tomjenko, *Istorija Ukrajinskoji Konstytuciji*, Kyjiv 1997, s. 86 i n.

Ukrainy i powołanie ogólnoukraińskiego parlamentu³. W kwietniu 1917 r. Centralna Rada zwołała I Ukraiński Zjazd Narodowy, na którym uwidoczniły się silne tendencje narodowe. Żądano autonomii Ukrainy, przyznając prawo ostatecznego uregulowania jej pozycji wobec Rosji przyszłemu Zgromadzeniu Ustawodawczemu. Jednocześnie zreorganizowana Centralna Rada stała się parlamentem Ukrainy, a władza wykonawcza została powierzona tzw. Małej Radzie. W skład Małej Rady wchodził prezydent, dwóch wiceprezydentów, sekretarze Rady, a także po dwóch przedstawicieli każdej partii ukraińskiej. Dziewięciuset⁴ delegatów prezydentem UCR obwołało M. Hruszewskiego⁵; jego zastępcami zostali W. Wynnyczenko i S. Jefremow.

2. Pierwszy prezydent?

I tu dochodzimy do spornego zagadnienia⁶. Czy prezydent Centralnej Rady był głową państwa, czy tylko głową organu przedstawicielskiego? Mimo powierzenia przyszłości Ukrainy decyzji Zgromadzenia Ustawodawczego, twórcy rezolucji I UZN potwierdzili, „że do tego momentu nie mogą pozostać bierni, lecz wspólnie z mniejszymi narodowościami muszą natychmiast przystąpić do tworzenia na Ukrainie podstaw jej bytu autonomicznego”⁷. W I Uniwersale, wydanym 23 czerwca 1917 r., Centralna Rada proklamowała autonomię Ukrainy i utworzyła rząd autonomiczny w postaci Sekretariatu Generalnego (na czele stanął jeden z wiceprezydentów Wynnyczenko)⁸. 20 listopada 1917 r. Centralna Rada proklamowała utworzenie niezależnej Ukraińskiej Republiki Ludowej, jednak w federacyjnych ramach Rosji (III Uniwersał)⁹, oraz wydała dekret wy-

³ W tym czasie UCR musiała rywalizować o władzę zarówno z bolszewikami, jak i z Rządem Tymczasowym. Deklaracją z lipca 1917 r. Rząd Tymczasowy przyznał Ukrainie autonomię, której terytorium miesiąc później ograniczył do pięciu prowincji, osłabiając w ten sposób zasięg wpływów UCR i jej autonomicznego rządu w postaci Sekretariatu Generalnego. K. Wolczuk *The Moulding...* s. 36.

⁴ Liczba delegatów na I Ukraińskim Zjeździe Narodowym nie jest dokładnie znana. Najczęściej podaje się od około 900 (Subtelny, Olszański) do ponad 1000 (Serczyk).

⁵ O. Subtelny podaje, że zjazd potwierdził prezydenturę Hruszewskiego, a prezydentem Centralnej Rady został on po powrocie z zesłania w marcu 1917 r. Zob. O. Subtelny *Ukraina, Istorija*, Kyjw 1991, s. 438 i n.

⁶ Zob. też. A. Olechno, *Instytucja prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996–2005)*, Toruń 2009, s. 11–15.

⁷ W. A. Serczyk *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Wrocław 2001, s. 253.

⁸ Szczegóły zawierał II Uniwersał z 3 (opublikowany 4) lipca 1917 r. Zob. II Uniwersał URL z 14 marca 1919 r. *Konstytucji i konstytucyjni akty Ukrainy*, Kyjw 2001, s. 35–37.

⁹ Państwo miało obejmować wszystkie gubernie ukraińskie; w przyszłości miało być rozszerzone o Kubań, Polesie i Stawropolszczyznę oraz część guberni kurskiej i woroneskiej. Uniwersał zawierał też zapowiedzi przekazania ziemi chłopom, ośmiogodzinnego dnia pracy, autonomię mniejszości narodowych i zniesienie kary śmierci. Zob. też. W. Wynnyczenko, *Widroddzennija Naciji: Istorija ukrajinskoj rewolucji*, wyd. 1 (reprint), Wien (Київ): Видавництво політичної літератури України, 1920 (1990) za <http://exlibris.org.ua/vinnichenko/> z 15. 08.2009.

znaczący 9 stycznia 1918 r. dniem wyborów do Ukraińskiego Zgromadzenia Konstytucyjnego. Narastająca burza rewolucyjna i wewnątrzukraińskie walki o władzę nie pozwoliły na przeprowadzenie wyborów.

9 stycznia 1918 r. w IV Uniwersale Centralna Rada proklamowała pełną suwerenność Ukraińskiej Republiki Ludowej (*Ukraińska Narodna Respublika*). W pierwszych miesiącach istnienia niepodległego państwa Centralna Rada nasiliła działalność ustawodawczą. Wreszcie wobec decyzji o rozwiązaniu parlamentu przez okupujące wówczas Ukrainę wojska niemieckie 29 kwietnia 1918 r. Centralna Rada uchwaliła Konstytucję Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz wybrała M. Hruszewskiego na prezydenta. Wprawdzie jeszcze tego samego dnia doszło do zamachu stanu kozackiego atamana gen. Pawła Skoropadskiego i przywrócenia przedrewolucyjnego porządku, jednakże te kilkanaście godzin obowiązywania konstytucji UNR zmuszają do przyjęcia istnienia urzędu prezydenta na Ukrainie przed rokiem 1991. Tym bardziej, że wybranie Hruszewskiego na prezydenta było aktem raczej formalnym, co mogłoby sugerować, iż już wcześniej jego rola nie ograniczała się li tylko do przewodniczenia organowi przedstawicielskiemu, jakim była Centralna Rada¹⁰. Należy zaznaczyć, iż konstytucja UNR nie mówiła dosłownie o urzędzie prezydenta ani o innym odpowiednim organie egzekutywy. Ukonstytuowała jedynie Zgromadzenie Ogólnonarodowe, któremu powierzała najwyższą władzę w państwie. Zgromadzenie to bezpośrednio miało wykonywać zadania władzy ustawodawczej oraz tworzyć organy władzy wykonawczej i sędowniczej (art. 23), którymi były Rada Ministrów (*Rada Narodnych Ministriw*) i Sąd Generalny URL (art. 24 i 25). Na czele organu stał przedstawiciel Zgromadzenia Ogólnonarodowego wybierany przez samych parlamentarzystów. Zgodnie z art. 35 konstytucji UNR Przewodniczący (*Hołowa*) Zgromadzenia Ogólnonarodowego, jako jego reprezentant, sprawował swe czynności w imieniu Republiki. Konstytucja wprowadzała wymóg uzyskania podpisu Przewodniczącego Zgromadzenia i jednego z sekretarzy Zgromadzenia pod aktami parlamentu, przyznając w ten sposób M. Hruszewskiemu prawo kontroli ustaw i postanowień wydawanych przez Zgromadzenie Ogólnonarodowe (art. 43)¹¹. Ponadto do kompetencji Przewodniczącego Zgromadzenia należało powoływanie członków rządu (art. 52). Dzięki takim sformułowaniom w ustawie zasadniczej przewodniczący ukraińskiego parlamentu faktycznie mógł się jawić jako klasyczna głowa państwa, a nie tylko przewodniczący organu przedstawicielskiego. Jednakże należy podkreślić raz jeszcze, iż sama konstytucja ani żaden inny znany akt wydany przez organy Ukraińskiej Republiki Ludowej nie przewidywał istnie-

¹⁰ Także część ukraińskich konstytucjonalistów widzi początek instytucji prezydenta w Statutach o Państwowym Ustroju, Prawie i Wolnościach UNR, czyli konstytucji z 1918 r. Zob. np. L. Kriwienko, *Prezydent Ukrainy: ewolucja konstytucyjno-prawowego statusu*, Wicze 1998, nr 10 (79), s. 77.

¹¹ *Ibidem*.

nia urzędu prezydenta. Jest to do dnia dzisiejszego koronny i przyznać należy solidny argument podnoszony przez przeciwników uznania Hruszewskiego prezydentem URL, a co za tym idzie pierwszym prezydentem Ukrainy.

Dzieje Ukraińskiej Republiki Ludowej były jednak krótkie. Już proklamowanie państwowości doprowadziło do wybuchu pierwszej wojny ukraińsko-bolszewickiej, a deklaracja niepodległości została ogłoszona w trakcie intensywnych działań wojennych. Ponosząc kolejne porażki na froncie, po zajęciu stolicy państwa Kijowa 4 lutego 1918 r. rząd URL był zmuszony zwrócić się o pomoc do państw centralnych. W tym celu rząd ukraiński wysłał delegatów na rozmowy pokojowe w Brześciu Litewskim. Porozumienie z 3 marca 1918 r., zawarte między Niemcami, Austro-Węgrami i ich sojusznikami a Rosją i URL, znane jako traktat brzeski, oznaczało zrzeczenie się przez URL pretensji do austro-węgierskiej części Ukrainy. Z kolei Rosja uznała, że wymienione w traktacie nowo powstałe państwa, w tym Ukraina, nie są związane żadnymi obowiązkami wobec Rosji, która nie będzie w żaden sposób ingerować w ich wewnętrzne sprawy. W kwestii ukraińskiej Rosja zobowiązała się do bezzwłocznego zawarcia pokoju z URL, wycofania z terytorium URL wojsk rosyjskich i bolszewickich oraz zaprzestania działań przeciwko organom władzy URL. Na miejsce bolszewików, na terytorium URL wkroczyły wojska niemieckie i austro-węgierskie.

Niechęć rządu niemieckiego do socjaldemokratów rządzących URL wykrzystał wspomniany już P. Skoropadski. Ten dawny oficer carski popierany przez Niemców dokonał zamachu stanu i obwołał się hetmanem. 29 kwietnia Skoropadski ogłosił likwidację Ukraińskiej Republiki Ludowej i proklamował powstanie Państwa Ukraińskiego (hetmanatu). 12 czerwca 1918 r. swoje zobowiązania zawarte w traktacie brzeskim wypełniła Rosja, zawierając preliminaryjny pokój z Państwem Ukraińskim Skoropadskiego.

Podstawowymi aktami prawnymi hetmanatu były Ustawy o Tymczasowym Ustroju Państwa Ukraińskiego¹². Na czele państwa stał Hetman, łączący władzę wykonawczą, ustawodawczą i wojskową. Obok miały funkcjonować Rada Ministrów z Atamanem Rady Ministrów jako przewodniczącym, Rada Finansowa i Sąd Generalny, również podległe Hetmanowi.

Rządy atamana również nie trwały długo. Po zawarciu pokoju kończącego I wojnę światową, P. Skoropadski utracił poparcie Niemców i nie potrafił samodzielnie stawić czoła wewnętrznym trudnościom. W tej sytuacji 14 grudnia S. Petlura i W. Wynnyczenko przeprowadzili przy wsparciu korpusu Strzelców Siczowych pod dowództwem płk. Jewhena Konowalca przewrót wojskowy.

W konsekwencji działacze Centralnej Rady starali się ugruntować odzyskaną władzę, tworząc konkurencyjny wobec proradzieckiego Tymczasowego

¹² Składały się na nie Akt o władzy hetmańskiej z 29 kwietnia 1918 r. i jego uzupełnienie przyjęte 10 maja 1918 r. (sześć rozdziałów). Miały obowiązywać do czasu wyborów i zebrania się Sejmu. Zob. *Konstytucji i konstytucyjne akty Ukrainy*, Kyjiw 2001, s. 62 i n.

Rządu Robotniczo-Chłopskiego organ najwyższej władzy państwowej¹³. Był nim Dyrektoriat UNR, będący czymś w rodzaju kolegioidalnej głowy państwa¹⁴. Na jego czele stanął W. Wynnyczenko, w lutym 1919 r. zastąpił go S. Petlura. Tym samym proklamowano na powrót Ukraińską Republikę Ludową, jednak już bez Centralnej Rady i urzędu prezydenta. Dyrektoriat utworzył rząd tymczasowy, a pod koniec 1918 r. Radę Ministrów UNR.

Polityka wewnętrzna W. Wynnyczenki była skrajnie lewicowa. Planowano nacjonalizację przemysłu i całkowitą konfiskatę majątków ziemskich w ramach reformy rolnej¹⁵. Spowodowało to znaczny spadek popularności rządu w bogatszych warstwach społeczeństwa. Co ciekawe, również wśród chłopów rząd nie cieszył się dużym poparciem z powodu ograniczenia reformy rolnej, jako że pod rządami bolszewickimi cała ziemia została skonfiskowana dotychczasowym właścicielom.

Rząd Wynnyczenki ponosił też porażki w polityce zewnętrznej. Mimo licznych prób nie zdołał doprowadzić do zawarcia pokoju z bolszewikami, ponieważ domagali się oni włączenia Dyrektoriatu do rządu Ukraińskiej Republiki Radzieckiej, a więc *de facto* likwidacji URL. Z kolei ogłoszenie aktu zjednoczenia URL i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej 22 stycznia 1919 r. otworzyło nowy front wojny – z Polską.

Po zajęciu przez bolszewików Kijowa, w lutym 1919 r. W. Wynnyczenko został odsunięty, a przewodnictwo Dyrektoriatu objął dotychczasowy głównodowodzący armią URL – Symon Petlura. Połączone armie URL i UHA¹⁶ ponosiły jednak dalsze porażki. Rząd URL został przeniesiony na Wołyń, a następnie do Kamieńca Podolskiego. Po zajęciu Kamieńca przez bolszewików w maju 1919 r., rząd ukraiński został zmuszony do zawarcia rozejmu z Polską. Pozwoliło to na reorganizację armii i – dzięki zamknięciu frontu polskiego oraz wybuchowi antybolszewickich powstań chłopskich – przeprowadzenie skutecznego kontrnatarcia, które doprowadziło do wyzwolenia w czerwcu Kamieńca. W tym samym czasie ofensywa Armii Ochotniczej pod dowództwem gen. A. Denikina pozwoliła na zajęcie Kijowa przez „białych”. Z punktu widzenia URL nie było to jednak rozwiązanie bardziej korzystne. Denikin nie zamierzał bowiem godzić się na niepodległość Ukrainy. Na zdobytych ziemiach ukraińskich „biali” głosili

¹³ Realizując politykę odzyskiwania terytoriów utraconych w wyniku traktatu brzeskiego, bolszewicy w listopadzie utworzyli w Moskwie Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Rząd Ukrainy, a podległe mu oddziały wojskowe ponownie wkroczyły na terytorium URL, rozpoczynając tym samym faktycznie drugą wojnę ukraińsko-bolszewicką. Ponieważ noty protestacyjne rządu ukraińskiego pozostały bez odpowiedzi, 16 stycznia 1919 r. Ukraina oficjalnie wypowiedziała wojnę Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republice Radzieckiej.

¹⁴ Zob. A. Chojnowski *Ukraina*, Warszawa 1997, s. 41 i n.

¹⁵ Ostatecznie reforma rolna została przeprowadzona z zachowaniem ograniczonego prawa własności dotychczasowych właścicieli, a nacjonalizację odwołano.

¹⁶ Ukraińska Halicka (Galicyjska) Armia była siłami zbrojnymi ZURL.

ideę jedynej i niepodzielnej Rosji; niszczone ukraińskie szkoły i organizacje kulturalne, wprowadzano masowe represje wobec inteligencji ukraińskiej. W kolejnych miesiącach Kijów znalazł się w rękach wojsk URL, a następnie ponownie Armii Czerwonej.

Mając na uwadze tematykę niniejszego opracowania, do ważnego wydarzenia doszło w maju 1920 r., kiedy to wszelkie uprawnienia władzy najwyższej przeszły na Petlurę. Tym samym Dyrektoriat utracił swój kolektywny charakter, skupiając uprawnienia głowy państwa w jednych rękach. Jednak w przypadku rządów Petlury nigdy nie wspomniano o władzy prezydenckiej, mimo analogii z rządami M. Hruszewskiego i władzą w świetle konstytucji UNR. Bliższe mu było przewodniczenie rządowi, niż sprawowanie rządów prezydenckich.

Wcześniej działania Petlury oraz zagrożenie Polski ze strony Rosji Sowieckiej doprowadziły do podpisania 22 kwietnia 1920 r. przez J. Piłsudskiego i S. Petlurę tzw. umowy warszawskiej. Przewidywała ona wspólną wojnę przeciwko bolszewikom, a następnie uznanie przez Polskę niepodległości URL na terenach na wschód od linii Zbrucza. Mimo sukcesów militarnych w październiku delegacja Sejmu podpisała w Rydze zawieszenie broni, uznając jednocześnie USRR jako stronę rokowań. W konsekwencji zawieszenia broni 18 października 1920 r. Piłsudski wstrzymał natarcie wojsk polskich. Samodzielnie walcząca nieliczna armia ukraińska uległa siłom bolszewickim i 21 października 1920 r. ostatecznie ewakuowała się do Polski, gdzie została internowana. Formalnie rzecz biorąc, Petlura sprawował władzę do upadku UNR, utworzenia ZSRR i dalej na uchodźstwie we Francji, aż do śmierci w 1926 r. Dyrektoriat przyjął specjalne ustawy umożliwiające działanie URL na wychodźstwie. Organami władzy miały być: Państwowa Rada Narodowa (*Derżawna Narodna Rada*), Rada Ministrów Ludowych (*Rada Narodnych Ministriw*) i Dyrektoriat. Rezydowały one początkowo w Tarnowie i Częstochowie, następnie w Warszawie, Pradze i Paryżu.

URL utraciła uznanie międzynarodowe (Polska, Finlandia) w 1921 r. po zawarciu pokoju ryskiego¹⁷. Również pozostałe państwa świata uznały Ukraińską SRR jako formalnie suwerenne państwo, które po II wojnie światowej stało się nawet członkiem-założycielem ONZ. Rząd URL na uchodźstwie bezskutecznie protestował przeciwko temu na forum Ligi Narodów.

¹⁷ Do II wojny światowej rząd URL na wychodźstwie cieszył się jednak nadal poparciem (w tym finansowym) Polski i Czechosłowacji. Część ukraińskiej emigracji zarzucała mu, że poparcie to zdobywa kosztem rezygnacji z postulatu niezależności ziem ukraińskich pozostających pod władzą tych państw. Po II wojnie światowej rząd mógł działać wyłącznie w Europie Zachodniej. Utworzono Ukraińską Radę Narodową (ukr. *Українська Національна Рада*) jako organ przedstawicielski emigracyjnych stronnictw politycznych. Emigracyjne władze URL działały do roku 1922, kiedy to ostatni prezydent URL na emigracji Mykoła Pławiuik wręczył pierwszemu prezydentowi niepodległej Ukrainy Leonidowi Krawczukowi akt stwierdzający, że proklamowane w 1991 r. państwo ukraińskie jest prawnym następcą Ukraińskiej Republiki Ludowej.

3. Mychajło Hruszewski

W Polsce pierwszy prezydent (?) Ukrainy jest postacią mało znaną. Mychajło Hruszewski urodził się w 1866 r. w Chełmie, gdzie jego ojciec – pochodzący z naddniestrzańskiego Czehrynia carski urzędnik – wykładał rosyjski i staro-cerkiewno-słowiański¹⁸. Serhij Hruszewski parę lat po narodzinach Mychajły dostał nową posadę i z całą rodziną zamieszkał na Kaukazie. Gimnazjum młody Hruszewski ukończył w Tbilisi. Ojciec był typowym przedstawicielem inteligencji ukraińskiej drugiej połowy XIX w. Choć – według syna – zachował przywiązanie do ukraińskiej mowy, pieśni i tradycji, to listy do samego Mychajły pisał po rosyjsku, a synowi zezwolił na studia w Kijowie pod warunkiem, iż nie będzie uczestniczył w żadnej polityce, to znaczy w ukraińskim ruchu narodowym¹⁹.

Nie było w tym nic dziwnego, bowiem większość inteligencji ukraińskiej w Kijowie i na wschód od Dniepru uważała się za „Małorosjan”, czyli właściwie za Rosjan. Ukrainę traktowała jako swoje rodzinne strony, ale pozostawała lojalnymi obywatelami Imperium. Carskie władze, a za nimi oficjalna nauka głosiły, że stanowią jedno z trzech – obok Białorusinów i Wielkorusinów – plemion wielkiego narodu rosyjskiego. Ludzi o ukraińskiej świadomości narodowej, nieuwzględniających się jednocześnie za Rosjan, było niewiele. „Narzecze małorosyjskie”, czyli język ukraiński, było zabronione w druku i oficjalnym użyciu, a ukraiński ruch narodowy słaby i uciskany przez carat.

Zainteresowanie historią oraz wpływ ukraińskich narodowców, z którymi Mychajło zetknął się w Kijowie spowodowały, iż Hruszewski nie stał się „Małorosjaninem”, lecz bojownikiem o prawa narodu ukraińskiego.

Duży wpływ na Hruszewskiego miał prof. Włodzimierz Antonowicz, promotor jego pracy doktorskiej (w carskiej Rosji oficjalnie zwanej magisterską). Z pochodzenia Polak i katolik, przeszedł w młodym wieku na prawosławie, uznał się za Ukraińca i rozpoczął owocną karierę naukową. Dzięki swoim koneksjom istotnie przyczynił się do tego, że Hruszewski zaraz po obronie pracy doktorskiej w 1894 r. wyjechał za granicę i na Uniwersytecie Lwowskim objął nowo utworzoną Katedrę Historii Powszechnej, ze szczególnym uwzględnieniem Historii Europy Wschodniej. Pod tą nazwą, nie chcąc drażnić Rosji, działała pierwsza na świecie katedra historii Ukrainy, powstała w wyniku ugody rządzących w Galicji polskich konserwatystów z ukraińskim ruchem narodowym, który w liberalnej Austrii miał znacznie silniejsze możliwości rozwoju niż w Rosji. Hruszewski otrzymał tym samym niepowtarzalną szansę: nie tylko mógł oficjalnie wykładać historię ojczystego kraju, ale czynił to w języku ukraińskim.

¹⁸ Dane biograficzne za Ł. Adamski, *Prorok nowego czasu*, „Tygodnik Powszechny” 2007, nr 41 z dnia 23.10.2007.

¹⁹ Ibidem.

Na podstawie dostępnych źródeł Hruszewski rozpoczął pisanie pierwszej naukowej monografii na temat ukraińskich dziejów. Pracę nad swoją wielotomową *Historią Ukrainy – Rusi* prowadził aż do śmierci w roku 1934. Objęła ona okres od czasów zamierchłych do 1658 r., a jej znaczenie dla ukraińskiej nauki historycznej można przyrównać do roli, jaką w astronomii odegrało *O obrotach sfer niebieskich* Kopernika. Skąd takie porównanie? Naczelnym założeniem historii Hruszewskiego było radykalne zerwanie z rosyjskimi poglądami głoszącymi, że Ruś Kijowska była częścią historii rosyjskiej, a Rosjanie dziedzicami tego średniowiecznego państwa. Państwo kijowskie, prawo, kultura były wytworem jednego ludu: ukraińsko-ruskiego, a państwo włodzimiersko-moskiewskie – drugiego: wielkoruskiego – pisał Hruszewski i podkreślał, że Rosja nie jest spadkobiercą Rusi, lecz wyrosła na własnych korzeniach, a jej związek z państwem kijowskim można raczej przyrównać do stosunków państwa rzymskiego oraz jego galijskich prowincji niż do następstwa dwóch okresów w politycznym i kulturalnym życiu Francji²⁰.

Jednocześnie historyk kategorycznie zaprzeczał – przyjmowanym w Rosji z reguły do dziś – twierdzeniom o istnieniu „narodu staroruskiego”, a także wszelkim innym tezom, zgodnie z którymi Ukraińcy i Białorusini to Rosjanie, którzy po najazdach tatarskich w XIII w. ulegli częściowej polonizacji.

Koncepcja ta, zwalczana przez historyków rosyjskich, jest podstawą głównego nurtu obecnej historiografii ukraińskiej. By uświadomić sobie jej wagę, przypomnijmy, że w podręcznikach rosyjskich nie tylko historia państwa rosyjskiego zaczyna się od Kijowa, „matki miast ruskich”, ale nawet Rosjanie nazywają siebie Rusinami („ruskimi”), a swój język nie „rosyjskim”, lecz „ruskim”, utożsamiając te dwa pojęcia. W ten sposób w dobie formowania się nowoczesnych narodów europejskich Hruszewski stworzył fundament ukraińskiej ideologii narodowej. Za korzenie narodu uznał chłopów, kozaków, mieszczan i kler walczących o niepodległość, odciął się natomiast od ukraińskiej szlachty i magnaterii, która przyjmując kulturę polską „zdradziła swój naród”²¹. Poglądy te były powodem dużego konfliktu z polską opinią publiczną, która w większości wszelkie tereny Rzeczypospolitej Obojga Narodów uznawała nie tylko za ruskie, ale jednocześnie też za polskie, polskość traktowała raczej jako pojęcie polityczne, a nie etnograficzne, a historię Polski utożsamiała przede wszystkim z historią państwa polskiego, a nie narodu definiowanego na podstawie kryterium językowego. Współczesny Hruszewskiemu historyk i konserwatywny polityk Michał Bobrzyński tak oceniał działalność ukraińskiego uczonego: „Powołano go do Lwowa w myśli, że wyrósłszy z dala od sporu naukowego w Galicji i przybywając z Kijowa, gdzie Polacy i Ukraińcy łączyli się od dawna we wspólnej obronie narodowej przeciw uciskowi rosyjskiemu, reprezentować będzie na Uniwersy-

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

tecie Lwowskim element zgodnej pracy zarówno w gronie profesorów, jak też pomiędzy młodzieżą. Nadzieje te nie ziściły się. Przyjęty najlepiej przez Polaków, wybrany członkiem korespondentem Akademii Umiejętności w Krakowie, Hruszewski oddał się pracy naukowej, zachęcając do niej swoich uczniów, stworzył i rozwijał Towarzystwo Naukowe ruskie imienia Szewczenki, ale zerwał ostentacyjnie stosunki z kolegami polskimi na uniwersytecie i całemu działaniu na uniwersytecie nadał wybitny kierunek separatyzmu ruskiego i namiętnej niechęci do Polaków. Oddziaływał też w tym kierunku najgorzej na młodzież ruską²².

Jednocześnie Hruszewski zastrzegł, że większość Ukraińców w Rosji nie żywi wobec Polaków wrogości i chciałyby mieć z nimi normalne stosunki. „Wiem to po sobie – pisał – i nie wątpię, że taki nastrój jest dość rozpowszechniony. Wyrazicielem tego jest nasz poeta [Taras Szewczenko] wyciągający rękę ku swoim towarzyszom wygnania – Polakom i wzywający ich do tego, by wspólnymi siłami «odnowić cichy raj», zapomnieć o historycznym sporze, wywołanym przez «nienasyconych księży i magnatów». Jednakże nam, młodszym pokoleniom, na oczach których zamiast «cichego raj» zostało zaaranżowane z przychylnym udziałem byłych zesłańców i więźniów «za naszą i waszą swobodę» najprawdziwsze piekło na jednej z części ukraińskiego terytorium – w Galicji – przychodzi spoglądać trzeźwiej na rzeczywistość i nie skrywać trudności, leżących na drodze do ustanowienia pożądanych stosunków narodowych”.

Pracę naukową M. Hruszewski łączył z działalnością polityczną. W 1899 r. został jednym z założycieli Ukraińskiej Partii Narodowo-Demokratycznej. Po rewolucji 1905 r. wrócił na pewien czas do Rosji z myślą o społecznej i politycznej aktywizacji tamtejszych Ukraińców. W Kijowie powołał do życia Ukraińskie Towarzystwo Naukowe i Stowarzyszenie Ukraińskich Postępowców.

Po wybuchu Wielkiej Wojny, Hruszewski wyjechał na rosyjską Ukrainę, gdzie został aresztowany i skazany na zesłanie. Po odbyciu kary w Symbirsku, Kazaniu i Moskwie w 1917 r. wrócił i jako osoba ciesząca się ogromnym autorytetem stanął na czele Ukraińskiej Centralnej Rady – pierwszego parlamentu niezależnej Ukrainy. Ale nie sprawdził się jako polityk. W czasie rewolucji naiwnie wierzył, że Rosja pogodzi się z autonomią, a potem niezależnością Ukrainy, i zaniebawił rozbudowę ukraińskiego wojska, a jego bezkompromisowość i autorytarne poglądy powodowały konflikty z innymi politykami, także z osobistymi przyjaciółmi, np. Iwanem Franką. Wiosną 1918 r., po obaleniu Hruszewskiego i Centralnej Rady, wyznaczony przez Niemców na „hetmana” był generał carski Pawło Skoropadski zaproponował historykowi współpracę na rzecz Ukrainy, lecz ten odmówił i zwalczał jego dyktaturę, podobnie jak Symona Petlurę, który tocząc nierówną walkę z bolszewikami i „białymi” Rosjanami, podpisał porozumienie o sojuszu polityczno-wojskowym z odrodzoną Rzeczpospolitą za cenę zrzeczenia się pretensji do Galicji i Zachodniego Wołynia.

²² Ibidem.

Po wojnie, przebywając w Wiedniu na emigracji, nie podjął starań o powrót do domu we Lwowie. Uzyskawszy za to gwarancję bolszewików, że nie będzie represjonowany za swoją działalność, zdecydował się w 1924 r. wrócić na Ukrainę Radziecką. Do końca lat 20. XX w. mógł spokojnie pracować, dokończył parę ważnych dla siebie prac, m.in. kolejne tomy *Historii Ukrainy – Rusi*, a także kształcił młodych historyków. Był członkiem Ukraińskiej Akademii Nauk, a później również Ogólnozwiązkowej Akademii Nauk.

Jednak pod koniec lat 20. XX w. został pozbawiony katedry w Akademii Nauk, stał się obiektem niewybrednej kampanii propagandowej i musiał opuścić Ukrainę. W 1931 r. trafił nawet na kilka dni do aresztu, oskarżony o działalność przeciwko ZSRR. Ostatnie lata życia spędził w nędznych warunkach, w małym mieszkaniu w Moskwie, na pół oślepy, otoczony czułą opieką żony i córki, która odziedziczyła po ojcu inteligencję, talent i pasję naukowe. Zmarł w 1934 r. po nieudanej (może celowo?) operacji czyraka, pozostawiwszy po sobie prawie 2 tys. różnego rodzaju dzieł, w tym: artykułów naukowych i publicystycznych, recenzji, a także dzieł literackich²³.

4. Zachodnioukraińska Republika Ludowa

Obok URL funkcjonował drugi organizm państwowy – Zachodnioukraińska Republika Ludowa. 19 października 1918 r. na zjeździe we Lwowie ukonstytuowała się Ukraińska Rada Narodowa. W jej skład weszli przedstawiciele ukraińskich ziem Austro-Węgier, tj. wschodniej Galicji, Bukowiny i Rusi Zakarpackiej²⁴. Rada przyjęła rezolucję o utworzeniu w ramach federacyjnej monarchii austriackiej państwa ukraińskiego na terenach wschodniej Galicji i Łemkowszczyzny. Proklamowanie niepodległości nastąpiło 1 listopada, po zajęciu najważniejszych obiektów publicznych i wojskowych Lwowa. Podstawę prawną państwa określała „Tymczasowa ustawa zasadnicza o niezależności państwowej ziem ukraińskich byłej monarchii austro-węgierskiej” z 13 listopada 1918 r.²⁵. Dopiero 10 grudnia przyjęto nazwę Państwo Zachodnioukraińskie, w cztery dni później na wieść o abdykacji Habsburgów zmienioną na Zachodnioukraińska Republika Ludowa.

Organem ustawodawczym ZRL była wspomniana Ukraińska Rada Narodowa z Jewhenem Petruszewyczem na czele²⁶. Rada była również organem kontrol-

²³ Ibidem.

²⁴ A. Słusarenko, M. Tomjenko, *Istorija ...*, s.167 i n.

²⁵ Zob. *Tymczasowyj osnownyj zakon pro derżawnu samostijnist ukrajinskich ziemel buwszoji Awstro-Uhorskoji monarchiji, uchwalenyj Ukrajinskoju Nacjonalnuju Radoju na zasidaniju 13 padolista 1918, Konstytuciji i konstitucijni akty Ukrajiny*, Kyjiv 2001, s. 67 i n.

²⁶ Zob. szerzej strony internetowe Organów Ukraińskiej Władzy Wykonawczej http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1239637&cat_id=661234 z 10 sierpnia 2009 r.

nym wobec rządu w postaci Sekretariatu Państwowego. Funkcję kolegiąlną głowy państwa pełnił natomiast powoływany przez Plenum URN Zarząd, złożony z przewodniczącego i 9 członków, do którego kompetencji należało zatwierdzanie rządu, wyznaczanie szefów wyższych organów państwowych, ogłaszanie uchwał UNR czy prawo amnestii. Pierwszym przewodniczącym Zarządu został Kost Łewycki, drugim (od 1 listopada) – Jewhen Petruszewycz.

Ze względu na rozszczenia terytorialne w Galicji ZRL znalazła się już w momencie powstania w stanie wojny z oddziałami polskich ochotników, a następnie regularnego Wojska Polskiego. W wyniku kolejnych porażek rząd zachodnioukraiński przeniósł stolicę ze Lwowa do Tarnopola, a następnie do Stanisławowa.

W styczniu 1919 r. Zachodnioukraińska Republika Ludowa zawarła unię z Ukraińską Republiką Ludową i wspólnie z jej oddziałami toczyła walki zarówno z bolszewikami, jak i „białymi” Denikina. W zmieniającej się sytuacji frontowej żołnierze ZURL najpierw połączyli się z wojskami Armii Ochotniczej Denikina przeciw bolszewikom, a następnie w lutym 1920 r. zostali wcieleni do Armii Czerwonej.

Za koniec Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej uważa się datę 16 lipca 1919 r., kiedy to ostatnie jej oddziały zostały wyparte przez ofensywę Wojska Polskiego za rzekę Zbrucz²⁷.

Niekiedy możemy spotkać się z określeniem Jewhena Petruszewycza jako prezydenta Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. Rzecz wydaje się jednak jeszcze trudniejsza do uargumentowania, niż poruszona niżej „sprawa” Hruszewskiego. Ten doktor praw Uniwersytetu Lwowskiego 19 października 1918 r. został wybrany przewodniczącym Ukraińskiej Rady Narodowej. Po połączeniu ZURL z Ukraińską Republiką Ludową wszedł w skład Dyrektoriatu URL, z którego został usunięty po przyjęciu 9 czerwca 1919 r. funkcji dyktatora Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej. W tym wypadku również trzeba odróżnić przewodniczenie Radzie Narodowej od urzędu prezydenta. Znane dokumenty nie wspominają o instytucji prezydenta ZURL, a jedynie o prezydencie Zachodnioukraińskiej Rady Narodowej, co należy rozumieć jako funkcję przewodniczącego parlamentu. Jako przewodniczący J. Petruszewycz pełnił funkcje reprezentacyjne, jednak zgodnie z Tymczasową Ustawą nie posiadał on żadnych kompetencji służących do realizacji zadań zarówno w sferze polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej²⁸. Z pewnością nie można również z urzędem prezydenta utożsamiać tytułu dyktatora Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej²⁹.

²⁷ Do 1923 r. działał jeszcze w Wiedniu rząd emigracyjny ZURL.

²⁸ http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=1237771&cat_id=661234 z 10 sierpnia 2009 r.

²⁹ W późniejszym czasie J. Petruszewycz udał się wraz z rządem ZURL na emigrację (lipiec 1919 rok) do Kamieńca Podolskiego, a następnie do Wiednia. Podejmował bezskuteczne starania o przyznanie przez mocarstwa zachodnie prawa do samostanowienia Galicji Wschodniej. W latach 1924–1929

5. Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka

Mniej więcej w tym samym czasie obok dwóch państw ukraińskich istniała jeszcze marionetkowa Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka jako twór państwowy zależny od Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W 1922 r. jako republika związkowa znalazła się w składzie ZSRR.

W odpowiedzi na powołanie URL bolszewicy utworzyli w Charkowie 24–25 grudnia 1917 r. zależną od Sowietów Ukraińską Ludową Republikę Rad. Oddziały bolszewików rozpoczęły inwazję Ukrainy i 8 lutego 1918 r. zajęły Kijów³⁰. Po traktacie brzeski terytorium Ukrainy znalazło się pod okupacją wojsk niemieckich i austro-węgierskich, RFSRR zaś była zmuszona uznać niepodległość Ukraińskiej Republiki Ludowej i 12 czerwca 1918 r. zawrzeć z państwem ukraińskim zawieszenie broni, preliminaryjne do traktatu pokojowego.

Po kapitulacji Niemiec na froncie zachodnim (11 listopada 1918 r.) rząd bolszewicki uznał traktat brzeski za niebyły i równoległe z wycofywaniem się wojsk niemieckich z tzw. Ober-Ostu rozpoczął zajmowanie opuszczanych przez Niemców terytoriów siłami Armii Czerwonej i proklamowanie w tym celu marionetkowych republik sowieckich. W tę taktykę wpisało się 30 listopada 1918 r. w Moskwie utworzenie Tymczasowego Robotniczo-Chłopskiego Rządu Ukrainy w celu zamaskowania agresji Rosji Sowieckiej na Ukraińską Republikę Ludową.

Pierwszą stolicą USRR po zajęciu na początku stycznia 1919 r. przez Armię Czerwoną został Charków. Rząd Tymczasowy w uchwale z 25 stycznia ogłosił połączenie Ukrainy z Rosją na zasadach federacji radzieckiej, co potwierdziła przyjęta 10 marca 1919 r. konstytucja USRR. Formalnie do czasu włączenia do ZSRR w 1922 r. twór ten był niezależnym państwem, wprawdzie pozbawionym własnej armii, ale z funkcjonującą służbą dyplomatyczną³¹.

poparł politykę bolszewików, co spotkało się z krytyką jego dotychczasowych współpracowników, których część w roku 1925 utworzyła niepodległościowe Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne. Po rezygnacji bolszewików z polityki ukrainizacji i eskalacji terroru (kolektywizacja i w konsekwencji klęska głodu na Ukrainie –1932) wycofał się z poparcia ZSRR, pozostając na ukraińskiej scenie emigracji politycznej w faktycznej izolacji. Zmarł w Berlinie w 1940 r.

³⁰ W latach 1818–1920 Kijów przechodził wielokrotnie z rąk do rąk, będąc kolejno we władaniu Ukraińskiej Republiki Ludowej, hetmanatu, ponownie URL, bolszewików, Armii Ochotniczej gen. Antona Denikina, ponownie URL, bolszewików, sił URL sprzymierzonych z Polską, by od czerwca 1920 r. ostatecznie znaleźć się w posiadaniu Sowietów.

³¹ USRR została uznana przez Polskę, a jej przedstawiciele brali udział w negocjacjach pokojowych z Polską w Mińsku i Rydze w 1920 r.

6. Zakończenie

Na kolejne kilkadziesiąt lat Ukraina, tracąc niepodległość, znalazła się w granicach Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich jako jedna z części sowieckiego imperium³². Robotniczo-Chłopski Rząd Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej w Charkowie uchwalił pierwszą konstytucję Ukrainy Radzieckiej. Konstytucja USRR z marca 1919 r. deklarowała pełną suwerenność Ukrainy, potwierdzoną przyznaniem władzy wykonawczej Centralnemu Komitetowi Wykonawczemu Rad Ukrainy, prawo prowadzenia samodzielnej polityki zagranicznej, wyrażając jednocześnie nadzieję na ścisłą współpracę z pozostałymi republikami socjalistycznymi³³.

Deklaracją z 13 grudnia 1922 r., potwierdzoną na I Ogólnozwiązkowym Zjeździe Rad w Moskwie 30 grudnia 1922 r., utworzono Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, w skład którego weszła również Ukraina. Konstytucja Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 1929 r. pozostawiła egzekutywę w rękach Ogólnoukraińskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego³⁴.

Dopiero Konstytucja Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 1937 r. utworzyła instytucję kolegialnej głowy państwa – Prezydium Rady Najwyższej³⁵. Uprawnienia i rola Prezydium w mechanizmach władzy państwowej były wielokrotnie modyfikowane w czasie istnienia USRR. Charakterystyczne dla Prezydium było łączenie funkcji kolegialnej głowy państwa i wyższego organu władzy państwowej w przerwach między sesjami Rady Najwyższej.

Również uchwalenie nowej konstytucji USRR w 1978 r. nie skutkowało zmianą podstawowych cech radzieckiego systemu politycznego, tj. brakiem wyraźnego rozdziału władzy ustawodawczej i władzy wykonawczej.

16 lipca 1990 r. Rada Najwyższa Ukrainy proklamowała Deklarację o suwerenności Ukrainy³⁶. Pomimo braku wizji przyszłej państwowości i związków z ZSRR deklaracja głosiła „suwerenność państwową Ukrainy, czyli zwierzchnictwo, niepodległość, pełnię i niepodzielność władzy republiki w obrębie jej tery-

³² Pomimo iż przedwojenna Ukraina istniała w latach 1917–1921, za okres pozostawania Ukrainy w ramach ZSRR podaje się lata 1919–1991, a to z powodu działającego od 1919 r. proradzieckiego rządu w Charkowie.

³³ Zob. Konstytucja USRR z 14 marca 1919 r., *Konstytucji i konstytucyjni akty Ukrainy*, Kyjiv 2001, s. 69 i n.

³⁴ Zob. Konstytucja USRR z 15 maja 1929 r., *Konstytucji i konstytucyjni akty Ukrainy*, Kyjiv 2001, s. 83 i n.

³⁵ W 1922 r. republiki wchodzące w skład Kraju Rad ratyfikowały konstytucję ZSRR (Ukraina – 21 stycznia). Na IX Ogólnoukraińskim Zjeździe Rad w 1925 r. poprawiono i przystosowano konstytucję Ukrainy do konstytucji ZSRR. Ukraina wchodziła w skład ZSRR jako niezależna republika. Władzę wykonawczą powierzono Centralnemu Komitetowi Wykonawczemu USRR i Prezydium CKW, ustawodawczą Ogólnorosyjskiemu Zjazdowi Rad.

³⁶ Zob. szerzej A. Olechno, *Instytucja...*, s. 15–27.

torium oraz niezależność i równoprawność w stosunkach zagranicznych” oraz była „podstawą dla nowej konstytucji i praw Ukrainy...”³⁷ Konieczne stało się o ile niezastąpienie istniejącej formy rządów to co najmniej ukonstytuowanie nowej struktury władzy, właściwej dla samodzielnej i suwerennej państwowości. Pracę tę powierzono powołanej pod koniec października 1990 r. Komisji Konstytucyjnej, której zadaniem było opracowanie ogólnych założeń przyszłej konstytucji i przedstawienie owego projektu założeń na forum parlamentu³⁸. Po ewentualnej akceptacji Rady Najwyższej na podstawie tych założeń miałyby powstać pełny projekt nowej konstytucji Ukrainy.

Przedstawiony już w grudniu 1990 r. projekt Komisji Konstytucyjnej proponował radykalne zmiany w ustroju republiki, zarówno jeżeli chodzi o kontakty z Moskwą (nie wspominał o istnieniu ZSRR), jak i innowacje ustrojowe (system prezydencki)³⁹. Po długich sporach na forum parlamentu projekt założeń został w końcu przyjęty zwykłą większością głosów 19 czerwca 1991 r.⁴⁰

W końcu 5 lipca 1991 r., po paromiesięcznych pracach w niezwykle burzliwym okresie, Rada Najwyższa USRR przyjęła fundamentalną ustawę przewidującą utworzenie na Ukrainie instytucji prezydenta⁴¹. Pierwszy artykuł ustawy zapowiadał „utworzenie stanowiska Prezydenta Ukrainiejskiej SRR”⁴². Jednocześnie ustawa zmieniała konstytucję USRR z 1978 r. przez dodanie rozdziału 12 zawierającego podstawowe unormowania nowej instytucji. Zgodnie z art. 114 ust. 1 prezydent stał się „najwyższym urzędnikiem państwa ukraińskiego i zwierzchnikiem władzy wykonawczej”.

³⁷ *Deklaracja pro derżawnyj suwerenitet Ukrainy, Konstytucji i konstitucijni akty Ukrainy*, Kyjiw 2001, s. 249.

³⁸ W skład Komisji Konstytucyjnej weszło 59 osób – 49 deputowanych (w większości członków KPU) oraz 10 ekspertów (głównie pracowników kijowskiej Akademii Nauki z prof. Jurijem Juzkowem na czele) – pod kierownictwem Leonida Krawczuka, pełniącego wówczas jednocześnie funkcję przewodniczącego Rady Najwyższej. Prace odbywały się w małych podkomisjach, opierających się głównie na opublikowanym w listopadzie 1990 r. projekcie konstytucji Federacji Rosyjskiej, którego twórcy odcięli się od rozwiązań radzieckich. K. Wolczuk, op. cit., s.72.

³⁹ Projekt ów wywołał niezadowolenie komunistów, ale i opozycji, domagającej się zerwania wszelkich więzi ze Związkiem Radzieckim.

⁴⁰ Debata parlamentarna nie przyniosła konsensusu i na wniosek L. Krawczuka zdecydowano się ją odłożyć do zarządzonego przez M. Gorbaczowa na 17 marca 1991 referendum w sprawie przyszłości ZSRR. W wyniku referendum ponad 70% głosujących opowiedziało się za utrzymaniem ZSRR, a ponad 80 % za członkostwem Ukrainy w nowym związku (zachowując zasady zawarte w Deklaracji o suwerenności). Kiedy jednak Moskwa ogłosiła projekt odpowiedniej umowy, parlament ukraiński odroczył debatę nad nim na trzy miesiące, przyspieszając prace nad ustawami wprowadzającymi w życie zasady Deklaracji, m.in. „prezydenckimi”. Zob. W. A. Serczyk *Historia...*, s. 374.

⁴¹ Ustawa Ukrainy z dnia 5 lipca 1991 r. *Pro zasnuwannja posta Prezydenta Ukrainiejskoji RCR i wnesennja zmin ta dopowneń do Konstytucji (Osnownoho Zakonu) Ukrainiejskoji RCR*, WWR URSR – 1991 – nr 33, s. 445.

⁴² Prace nad ustawodawstwem państwa toczyły się wciąż pod silnym naciskiem Moskwy, liczącej jeszcze na odwrócenie tendencji niepodległościowej i odrodzenie Związku Radzieckiego w przypadku negatywnej odpowiedzi społeczeństwa w przewidywanym referendum niepodległościowym. Szerzej K. Wolczuk, op. cit. s. 60.

Niezwykle ważne było znaczenie symboliczne tego aktu: prezydent reprezentował odrębność władzy kijowskiej od moskiewskiego centrum, posiadał wyraźne kompetencje wobec śladowej władzy prezydenta Gorbaczowa, co miało niebagatelne znaczenie w obliczu zbliżającego się referendum niepodległościowego⁴³.

Kwestia niepodległości Ukrainy miała zostać ostatecznie rozstrzygnięta w referendum państwowym, którego termin ustalono na 1 grudnia 1991 r. Tego samego dnia Ukraińcy po raz pierwszy mieli również wybrać swego prezydenta. W referendum wzięło udział ponad 84% uprawnionych do głosowania, z czego ponad 95% opowiedziało się za przyjęciem Aktu o niepodległości Ukrainy⁴⁴.

Powstanie niepodległego państwa wiąże się z koniecznością powołania do życia wielu instytucji niezbędnych do jego funkcjonowania. Doświadczenie historyczne wskazuje zaś, iż czas narodzin nowej państwowości obciąża zwłaszcza organy wchodzące w skład władzy wykonawczej. Spośród tychże, niezależnie od przyjętego ustroju, szczególnie głowę państwa: monarchę lub prezydenta republiki. Pozycja ustrojowa prezydenta jako głowy państwa nie tyle charakteryzuje ten organ, co determinuje cały system sprawowania władzy. Jednak w przypadku państw ukraińskich z początku XX w. można ostrożnie zaryzykować twierdzenie, iż zabrakło pewnej „ustrojowej” odwagi. Nie zdecydowano się na powołanie *expressis verbis* głowy państwa w osobie prezydenta.

Biorąc pod uwagę, iż powołanie do życia demokratycznego państwa, a następnie jego utrwalenie, wiąże się z koniecznością reformy wszystkich dotychczas funkcjonujących mechanizmów, najpilniejszym zadaniem staje się ustalenie pozycji naczelnych organów państwowych i ich miejsca w przyjętym podziale władzy.

Doświadczenia innych państw, a także późniejsze ukraińskie z końca XX w. wskazują, że ważnym czynnikiem procesu tworzenia niepodległego państwa może stać się właśnie prezydent będący symbolem nowej państwowości, a zarazem aktywnym uczestnikiem wprowadzanych zmian. Jednakże idzie tu o prezydenta będącego właśnie głową państwa, posiadającego własne kompetencje, niechby i głównie reprezentacyjne, a nie jedynie tytuł przewodniczącego nawet najważniejszego organu. Ani twórcy Ukraińskiej Republiki Ludowej, ani Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej nie zdecydowali się na takie rozwiązanie,

⁴³ Taki też cel przyświecał członkom Komisji Konstytucyjnej; opozycja widziała w nim ważny akcent niepodległości, L. Krawczuk zaś przygotowywał nową instytucję „dla siebie”. „Ważną rolę (na tym etapie, być może najważniejszą), której prezydent musi się podjąć, jest wzmocnienie rzeczywistej suwerenności. Republika jest słabo chroniona, nieprzygotowana na ataki centrum [...] Prezydent, wyposażony w prawo skutecznego i niezależnego decydowania, jest z pewnością lepszą ochroną interesów republiki”; *K woprosu ob uchrezdeniji posta prezidenta*, Archiwum Komisji Konstytucyjnej, II p. z 4 grudnia 1990 r.

⁴⁴ Na marginesie zaznaczmy, iż Polska jako pierwszy kraj na świecie uznała niepodległość Ukrainy już następnego dnia.

co mogłoby być uznane za błąd, gdyby nie ówczesna sytuacja geopolityczna, która i państwu posiadającemu konstytucyjną prezydenturę nie dawała większych szans na przetrwanie.